

General armije
KOSTA NAĐ

Iskustva ratnih armija imaju trajnu vrednost za naš koncept opštenarodnog odbrambenog rata

U poslednju ratnu godinu Narodnooslobodilačka vojska je ušla kao savremena oružana sila sposobna da samostalno izvodi operacije do konačne pobede. Formiranje armija kao strategijsko-operativnih sastava bilo je u funkciji daljeg vođenja oružane borbe u skladu sa vojnim i političkim uslovima na našem i savezničkim ratištima. Bio je to, svakako, nov kvalitet u razvoju naših oružanih snaga, a način njihove upotrebe nov kvalitet u razvoju ratne veštine narodnooslobodilačkog rata.

Glavni štab Vojvodine, čiji sam tada bio komandant, primio je, 1. januara 1945. godine, naređenje od Vrhovnog komandanta:

»1. Da se odmah formira štab III armije od dosadašnjeg Glavnog štaba Vojvodine i štaba XII korpusa, pod komandom general-lajtnanta KOSTE NAĐA.

2. U sastav III armije da uđu:

a — pod neposrednu komandu Štaba armije: 16, 36. i 51. divizija sa svim svojim delovima, kao organske jedinice armije.

b — u operativnom pogledu: VI i X korpus iz sastava Glavnog štaba Hrvatske...¹

Mada nema preciznih podataka o brojnom stanju ljudstva u jedinicama Treće armije prilikom njenog formiranja, prema nekim

¹ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, K. 21, br. reg. 1/1, F. 1.

podacima koji se odnose na period januar—februar 1945. godine, ona je imala 58.456 boraca.² U jedinicama Treće armije bilo je oko 7.000 članova Komunističke partije Jugoslavije i skoro isto toliko članova Saveza komunističke omladine Jugoslavije.³

Najčešće se navodi da su naše armije brojale oko 100.000 ljudi. Ovaj podatak je tačan za stanje početkom aprila 1945, kada je bio završen period popune i reorganizacijskog sređivanja za završnu fazu operacija za konačno oslobođenje zemlje. Međutim, podaci o brojnom stanju armija u periodu njihovog formiranja su drugačiji. Stoga, mislim da je radi istorijske istine neophodno da istraživači — istoričari utvrde precizne podatke o brojnom stanju naših armija i u tom periodu.

U vreme formiranja Treće armije naših sedam divizija, s jedne i s druge obale Drave, bile su suprotstavljene nemačkom 91. armijskom korpusu, 15. kozačkom konjičkom korpusu, Prvoj ustaško-domobranskoj diviziji, delovima 264. divizije, 297. diviziji i 7. SS diviziji. Tada se na obalama Drave i na slavonsko-podravskom vojištu naših nešto više od 58.000 boraca suprotstavljalo brojno i tehnički nadmoćnijem neprijatelju, koji je na tom delu jugoslovenskog ratišta početkom januara 1945. imao oko 90.000 vojnika. Prosečna nemačka divizija u to vreme imala je nekoliko hiljada vojnika više od naše najjače divizije, dok je najjača nemačka 7. SS divizija imala oko 20.000 vojnika. Vojvođanske divizije su u decembru dobile sovjetsko naoružanje, što je u jedinicama Treće armije bilo prvo oružje koje borci nisu sami oteli od neprijatelja, a ipak je naoružanje nemačkih divizija bilo bolje. U jednoj analizi, tadašnji komandant naše 51. divizije Sreta Savić Kolja upoređuje prosečnu nemačku diviziju »tip 1944« sa 36. vojvođanskom divizijom i pokazuje da je nemačka divizija imala više 3.176 vojnika, 600 automata i pištolja, 928 puškomitraljeza, 30 mitraljeza, i čak 60 topova itd.⁴

² U knjizi *Narodnooslobodilačka vojska Jugoslavije*, Vojnoistorijski institut, Beograd 1982, autori Nikola Anić, Sekula Joksimović, Mirko Gutić daju sledeće podatke za vojvođanske divizije: 16. divizija imala je 13. II 1945. godine 8.598 boraca, 36. divizija imala je 16. II 1945. godine 9.218 boraca, a 51. divizija imala je 1. I 1945. godine 11.342 boraca. Za Šesti korpus NOVJ navode podatak da je 31. XII 1944. godine imao 14.982 boraca. Međutim, u izveštaju Štaba Šestog korpusa od 31. XII 1944. godine (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 475, br. reg. 32/1—2) piše da je Korpus imao 464 oficira, 1.357 podoficira, 821 političkog rukovodioca i 12.547 boraca — ukupno 15.189 ljudi.

U Desetom zagrebačkom korpusu bilo je 12.346 ljudi (Arhiv Vojnoistorijskog instituta, k. 552, br. reg. 42-21/2). Štab Treće armije sa prištapskim jedinicama i ustanovama imao je 1.763 čoveka (Sveta Savić i Žarko Atanackovich, *Treća armija*, Novi Sad 1981, str. 105).

³ Sreta Savić i Žarko Atanacković, *Isto*, str. 120.

⁴ *Isto*, str. 108.

Znatan broj naših boraca u vreme stvaranja armija sticao je prva borbena iskustva. Nije bilo mnogo vremena za vojnu obuku, mada se na njoj insistiralo koliko i na partijsko-političkom radu. Kao anegdota, prepričava se da je jedan mladi Lala, prilikom prelaska 16. divizije u Slavoniju, u vreme juriša pitao vodnika kako se puni puška. Ipak, ako je i nedostajalo ratnog iskustva, borcima nije manjkalo odlučnosti da se bore do pobeđe.

O karakteru borbenosti i moralu tih boraca ima mnogo podataka u brojnim dokumentima. Sledeći podatak je iz jednog izveštaja Prve vojvođanske brigade: »Bilo je slučajeva da su borci padali u nesvest od umora. Bilo je takvih slučajeva da su pojedinci, koji nisu mogli ići, ostajali i borili se do poslednjeg metka. Bilo je boraca koji su sa sebe sve bacali da bi iz borbe izneli samo svoje oružje.«⁵

Prelazak s partizanskog načina ratovanja na frontalne borbe nije bio ni lak, ni jednostavan. U odnosu na prethodno razdoblje, sve su naše jedinice, prešavši na frontalni način izvođenja borbenih dejstava, imale ogromne žrtve. Maršal Tito je tada ukazivao na »mnoge greške i slabosti naših regularnih jedinica« i starešina koji nisu shvatili da se »promijenio karakter rata«. Tito je kritikovao što smo zadržali »mnogo partizanštine«, koja je »štetna za način modernog ratovanja« i za »osposobljavanje savremene vojske za zadatke koji se u današnjoj fazi rata stavljaju pred nju«. Primeri iz operacija vođenih poslednjih meseci, kad su »mnoge naše divizije porasle od tri na deset i više hiljada boraca«, postavši »tri ili četiri puta veće nego par mjeseci unazad«, pokazali su da tako narasle divizije »nemaju tu udarnu snagu koju bi trebalo da imaju s obzirom na naoružanje kojim raspolažu.«⁶

U mnogim našim uputstvima, još od jeseni 1942. godine, isticano je da ima »mnogo partizanštine«. Čak i godinu dana posle stvaranja Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, dakle u vreme snažnog poleta narodnooslobodilačkog pokreta u jesen 1943. godine, savetovano je divizijskim štabovima da izbegavaju »frontalne borbe sa nadmoćnijim neprijateljem«, ali ne odustajanjem od borbe, nego »vještim manevrisanjem zadavati neprijatelju iznenadni udarac«.⁷ Suprotstavljajući se nadmoćnijoj neprijateljevoj sili, savetovano je:

⁵ Arhiv Vojnoistorijskog instituta, K. 951, reg. br. 51/3.

⁶ Josip Broz Tito, *Vojna djela*, Vojnoizdavački zavod, Beograd, 1978, drugo dopunjeno izdanje, knj. I, str. 539—540.

⁷ Direktiva Štaba šeste divizije NOVJ od 3. septembra 1943. godine. (*Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom V, knj. 19, str. 42—43.). Takvih direktiva u kojima je sugerisano da se izbegavaju frontalne borbe je, inače, veoma mnogo.

»Vodite aktivnu odbranu koja treba da se ogleda u brzom, iznenadnom manevrisanju vaših jedinica, ne vezujući jedinice za položaje, već slobodno s njima manevrisati u duhu postavljenog zadatka.«⁸ Bilo je neophodno »prema neprijatelju sa fronta uvijek držati male snage, dok glavne snage treba da su uvijek prema njegovim bokovima i pozadini, radi odsijecanja i uništavanja odsječenih dijelova neprijateljskih snaga.«⁹ Dakle, noć je korišćena kao »saveznik« i tako se nadoknađivala naša inferiornost u živoj sili i tehnici. Pri tome, posebna efikasnost je postizana prepadima, zasedama i brzim izvođenjem pripremljenih akcija.

Vodili smo rat tako da neprijatelju naneseemo najviše gubitaka, ne žrtvujući nijednog čoveka, ako to nije bilo neophodno. Ali, strategijsku inicijativu nametanja odlučujućih i konačnih rešenja u tom periodu još nismo mogli preuzeti. Ipak, i kad nismo bili u stanju da prihvatimo frontalne sudare, a zaokupljeni težnjom da izgradimo savremenu oružanu silu, neprestano smo razmišljali o tome da se treba »brzo oslobađati partizanštine«.

Takve inicijative moraju se posmatrati u neposrednoj vezi sa našim tadašnjim shvatanjem o stepenu razvijenosti vojske narodno-oslobodilačkog pokreta. Jer, ako i jesmo u jesen 1942, stvarajući Narodnooslobodilačku vojsku Jugoslavije, kao i na kraju 1944, stvarajući armije, u kritičkom tonu rekli da je u našim jedinicama »mnogo partizanštine« i da je ta »partizanština štetna za osposobljavanje savremene vojske za zadatke koji se u današnjoj fazi rata stavljaju pred nju«, tu nije bilo kritike načina ratovanja, nego je to, prvenstveno, kritika suviše familijarnosti, neumešnosti u kombinovanju snaga i akcija, neprilagođenosti terenu i snazi suprotstavljenog neprijatelja. I u završnim operacijama naše jedinice izvodile su brze udare u pozadini neprijateljevog rasporeda, noćne prepade i napade s bokova, infiltriranje, i sva druga dejstva karakteristična za prethodni period rata. To znači da nismo nikad prevideli korisnost partizanskog načina ratovanja. Takođe nismo potcenjivali ili odbacivali frontalna dejstva većih razmera. Takva dejstva naše snage su primenjivale kada su bile za njih sposobne, a to je bilo u završnom periodu rata.

Tito nas je, u jesen 1941. godine, kritikujući primere iz ustanka u Crnoj Gori, poučavao da je »partizanski rat samo forma narodnog ustanka«, odnosno da se moramo založiti za »shvaćanje narodnog ustanka kao trajnog partizanskog rata, koji će da zahvata sve veće i veće mase, koji će da zadaje neprijatelju sve teže i teže udarce,

⁸ Isto, str. 42—43.

⁹ Isto, str. 42—43.

koji će da učvrsti savez radnika i osnovnih narodnih radnih masa i koji će, konačno, dovesti do potpunog uništenja neprijatelja — paralelno sa akcijom Crvene armije i oslobodilačkih pokreta u Evropi i čitavom svijetu.«¹⁰ Nikad, pa ni 1941, nismo svoje oslobođenje i uništenje neprijatelja na svojoj teritoriji videli a ni očekivali kao nečiji dar, nego isključivo kao rezultat akcije sopstvenih snaga. Međutim, nismo previđali ni značaj prijateljskog, savezničkog sadejstva ostalih snaga antifašističke koalicije, pri čemu je Crvena armija za svakoga od nas bila ključna garancija da će fašizam u svetskim razmerama biti zaista definitivno uništen. Uz takvo shvatanje o odnosu snaga na međunarodnom planu, pri čemu je dominantno uverenje bilo da svoju pobjedu moramo izvojevati sami, naš pokret je postao svenarodni i revolucionarno-oslobodilački, istorijski jedinstven i revolucionarno autentičan, sposoban da u ostvarivanju političke strategije Komunističke partije Jugoslavije osnovne komponente revolucije ugradi u svoju vojnu strategiju. Pri tome je od posebnog značaja bilo saznanje da se rešavanje ključnih političkih pitanja mora zasnivati na vojnim merama, koje su redovno nosile politička obeležja. U prvoj fazi narodnooslobodilačkog rata, kad partizanski odredi (po Titovom uputstvu »borbeni redovi naroda Jugoslavije, u kojima treba da se bore svi rodoljubi, sposobni za oružanu borbu protiv okupatora, bez obzira na političko opredjeljenje«)¹¹ vodeći oružanu borbu ujedno »moraju neumorno razvijati otpor naroda, dižući narodne ustanke i stavljajući se na čelo tih ustanika kao borbeno jezgro«,¹² nije moglo biti rešavano nijedno krupno političko pitanje sve dok vojne snage nisu toliko izrasle i izvojevale takve pobjede da je narodnooslobodilački pokret mogao postati osnovni činilac u konstituisanju nove države. Eventualni vojni poraz mogao je ugušiti ustanak i potpuno onemogućiti političku strategiju Komunističke partije Jugoslavije. Ali, već u jesen 1942. godine kad je anašna armija narodnooslobodilačkog pokreta na vojnom planu ostvarila takve pobjede da smo pored mnogih nepovezanih slobodnih zona imali i jednu jedinstvenu slobodnu teritoriju, u neprijateljskim dokumentima poznatu kao »Titova država«, veću od 50.000 km² — tada narodnooslobodilački pokret, sa Komunističkom partijom Jugoslavije na čelu, nikakav vojni poraz nije mogao onemogućiti, pa čak i da je, na primer na Neretvi ili Sutjesci, posle stvaranja AVNOJ-a, vojnički poražena Glavna operativna grupa Vrhovnog štaba Narodnooslobodilačke vojske i partizanskih odreda Jugoslavije.

¹⁰ Josip Broz Tito, *Isto*, str. 86.

¹¹ *Isto*, str. 43.

¹² *Isto*, str. 44.

Prvo razdoblje narodnooslobodilačkog rata završeno je koncentracijom oružanih snaga narodnooslobodilačkog pokreta u takozvanoj Bihaćkoj republici, gde smo iz odreda i brigada stvorili prve proleterske i udarne divizije i korpuse čime su — kako je Tito govorio — »stvoreni preduslovi za operacije većeg stila, za još snažnije udarce protiv okupatora i njegovih ustaških i četničkih slugu«. Istovremeno je stvoreno Antifašističko veće narodnog oslobođenja Jugoslavije, kao revolucionarni parlament za kojeg je Tito, na osnivačkoj skupštini, rekao da je »dokaz jedinstva naših naroda, Srba, Hrvata, Slovenaca, Crnogoraca, Muslimana i drugih, bez obzira na vjeru i nacionalnost«, i pozdravio ga kao »zalogu da se ide ka stvaranju bolje i srećnije budućnosti naših naroda«. Ipak, tada nismo imali strategijsku inicijativu — bili smo neuporedivo slabiji od neprijatelja. Tito nam je u tom razdoblju često govorio da za frontalne sudare i konačna rešenja još »nismo kadri« i da je suviše trošenje energije i ljudi »da sačuvamo izvjesna mjesta i oslobođenu teritoriju«, jer mi oslobođeno ne možemo sačuvati sve »dokle god je neprijatelj u velikoj nadmoćnosti u oružju i ljudstvu«. Učio nas je da se prilikom velikih ofanziva neprijatelja »ne treba grčevito držati za oslobođenu teritoriju, jer dokle god postoji naša živa sila, mogu se uvijek osloboditi nove teritorije«. Udesetostručena, ta »naša živa sila« se ispoljila kao faktor konačnih rešenja tek u završnom periodu rata, posle stvaranja armija.

U drugoj fazi rata, kad smo na političkom planu iz razuđenih i višeslojnih elemenata pokreta demokratije i slobodarstva konstituisali u federalnim jedinicama buduće Jugoslavije zemaljske skupštine, objedinjene u AVNOJ-u, kad smo već formirali i vladu nove, u ratu uspostavljene jugoslovenske federacije, i kad smo već utvrdili puteve međunarodnog priznanja jugoslovenske revolucije održavši u viškom sporazumu i u kasnijim rešenjima na bazi toga sporazuma formalni kontinuitet Jugoslavije,¹³ postupno preuzimamo i strategijsku inicijativu, pripremajući završne operacije za konačno oslobođenje zemlje. Mi smo već tada mogli ići i na prerastanje korpusnih grupacija u armije, ali s tim nismo žurili, kao što se nije žurilo ni sa prerastanjem odreda u brigade, brigada u divizije, divizija u

¹³ O tome je vojno-političko rukovodstvo narodnooslobodilačkog pokreta razmišljalo i kasne jeseni 1942. godine, što se vidi iz Kardeljevog pisma Titu 14. XII 1942. godine: »Dobija naša borba sve više i međunarodni značaj. Došli smo do zaključka da treba i u inostranstvu oštrije postaviti pitanje međunarodnog formalnog priznanja naše borbe... Ne prestajući s vrlo oštrom kritikom stare Jugoslavije, držim da je sada već očito da ćemo se mi moći međunarodno najlakše učvrstiti baš preko Jugoslavije. Mislim da bi trebalo AVNOJ-u dati takav karakter, da će sve više preuzimati na sebe ne samo unutarnju vlast (polazeći sa prava svakog naroda na samoodređenje) nego da i

korpusu. Već od septembra 1944. godine, kad smo počeli preuzimati strategijsku inicijativu, mada je naše ratište i dalje bilo jedino u Evropi na kome je oružje fašizma bilo znatno brojnije od oružja jedinica antifašističke koalicije, razmišljali smo o formiranju armija, ali smo to učinili tek posle oslobođenja čitavog jugoistoka, istoka i juga zemlje i prodora severne grupacije divizija Narodnoslobodilačke vojske Jugoslavije Panonskom nizijom sve do Podravine i stvorenih mogućnosti za popunu jedinica ljudstvom i njihovo naoružavanje oružjem koje smo dobili kao pomoć od saveznika.

Budućnost je uvek imala dve prednosti nad prošlošću: mogućnost da iz nje uzima ono najbolje što širi vidike i što vuče u progres, ali i priliku da kritički ocenjuje prošla nastojanja. Takva je sudbina i naše prošlosti. Naše zamisli, naša ponašanja i naše mogućnosti biće, svakako, kritički ocenjivani. Verujem da će analize pokazati kako smo ponekad previđali značajne kvalitete naših jedinica koje su imale sva svojstva partizanske vojske, kako smo ponekad — u žurbi da osavremenimo organizaciju i formaciju jedinica, kao i da ih moderno naoružamo — naivno odustajali i od onog što je bilo najvrednije u našim odnosima, od naše prisnosti i ljudskosti, naše izjednačenosti u kojoj nikad nije bilo neposlušnosti, jer je u svakoj relaciji istosmerna volja bila obostrana. Prisnost komandanta i kurira nije umanjivala njihovu zajedničku i posebnu odgovornost. Upravo snaga te prisnosti onemogućavala je izbegavanje zadataka.

U Štab Treće armije nikad se nije ulazilo snažnim lupanjem potpetica i prema nekim strogim pravilima i propisima. Dolazio je drug drugu, da se posavetuje, da primi zadatak, da objasni neuspeh, da iskazuje radost... U Varaždinu, 10. maja 1945, kad sam razgovarao sa zarobljenim komandantom nemačkog 21. armijskog korpusa, general-lajtnantom Hartvigom fon Ludvigerom, ušao je jedan šifrant i posavetovao se sa mnom o primljenoj depeši i o slanju novog naređenja. Šifrant mi se, kao i uvek, obraćao drugarski.¹⁴ To je zbulilo nemačkog generala koji mi je tada, što je i zapisano, govorio:

prema spoljnom svetu izvlači iz ruku londonske vlade elemenat za elementom međunarodnih pozicija koje ima Jugoslavija kao država, a koje do sada sve još drži u svojim rukama londonska vlada... Mi moramo našoj londonskoj vladi potpuno porušiti njezine pozicije i tako dovesti do njezinog sloma u međunarodnom svetu, koji će nama omogućiti da u ugodnom momentu uspostavimo vladu, koja se neće tek početi da bori za svoje priznanje, nego će biti u stvari već priznati predstavnik Jugoslavije.» (*Zbornik dokumenata i podataka o narodnooslobodilačkom ratu naroda Jugoslavije*, tom II, knj. 7. str. 87 i 88).

U Statutu proleterskih narodnooslobodilačkih udarnih brigada rečeno je da je »disciplina u brigadama gvozdena. Ova disciplina nije slična disciplini u kapitalističkim armijama. To je samodisciplina zasnovana na svijesti i političkom uvjerenju svakog pojedinog borca. Ona se zasniva na dubokom uvje-

— Uvek sam verovao da nema bolje armije od armije Trećeg Rajha. A sad Vam mogu reći da nas je ipak tukao bolji protivnik. Nisam video srčanije, domišljatije, pa ako hoćete i lukavije, manevarski sposobnije i upornije vojske od partizana maršala Tita. Vaš moral je čudesan. Samo, ako dopustite, rekao bih Vam i jednu neprijatnu ocenu...

— Molim? — bio sam znatiželjan.

— Nema kod vas discipline. Uvek sam imao utisak da svako radi po svome. Nema reda. Eto, i ovde u Vaš štab ulaze obični vojnici i razgovaraju s Vama kao da ste jedan od njih, njihov drug iz rova. Čuo sam malopre kako Vas Vaš vojnik oslovljava po imenu. Naprosto nedopustivo.

To me nasmejalo:

— Taj obični vojnik i ja smo drugovi, gospodine generale. Mi smo ravnopravni, samo je svaki na drugom zadatku. Nema, inače, među nama razlike. Za nas disciplina nije zapovest, nije poslušnost, nego svesno opredeljenje. To je ono što Vi nikada niste mogli shvatiti...

Kad je već bila doneta odluka o formiranju prve tri armije Narodnooslobodilačke vojske Jugoslavije, 30. decembra 1944. godine, Tito nas je podsetio da je naša oružana sila »stvarana odozdo, iz naroda, u samom procesu borbe« i da je stvarana »na dobrovoljnoj bazi«, »karakteristična po disciplini« koja je »proisticala iz visoke svijesti dobrovoljaca, rodoljuba, uvijek spremnih da izvrše svaki i najteži zadatak, da se žrtvuju i podnesu najveće teškoće i stradanja«. U završnoj fazi rata, u vreme stvaranja armija, mislili smo da »stvar stoji sasvim drukčije... dolazi veliki broj novih ljudi, ne dobrovoljaca već mobilisanih, nepriviknutih disciplini i stradanjima« pa stoga »pređašnji duh familijarnosti u jedinicama postaje štetan. Novo ljudstvo«, pisao je Tito, »stupa odmah u najžešće frontalne borbe, nemajući vremena da se postepeno privikava i stiče vojničko iskustvo«, i »u frontalnoj borbi trpimo velike gubitke, jer to ljudstvo ili ne umije da ovlada dovoljno oružjem, ili ne umije vješto da se zaklanja«. Od svih komandanata i komandira zahtevao je »da novom ljudstvu posvete najveću pažnju, da se ono bar donekle obuči prije stupanja u prvu borbenu liniju« za što »treba iskoristiti svaki

renju čitavog kolektiva kao cjeline da je takva disciplina neophodno nužna radi uspješne borbe protiv svih neprijatelja. Temelj takve discipline jeste bezgranična ljubav za pravednu stvar radnog naroda grada i sela — ljubav za konačnu pobjedu nad svim neprijateljima naroda... Između boraca, kao i između komandnog sastava i boraca, treba da vladaju pravi drugarski odnosi, a u stroju i u službi treba da vlada pravi vojnički duh.« (Josip Broz Tito, *Isto*, str. 147—148).

veći odmor». ¹⁵ Kad je reč o iskustvu, tačno je: ljudi su ginuli »nemajući vremena da se postepeno priviknu«, ali kad je reč o disciplini — unekoliko smo se prevarili, jer je duh partizanskih jedinica, duh bratstva i jedinstva toliko prožimao i nove ljude da su i oni iskazivali herojstva ravna herojima iz prvog razdoblja narodnooslobodilačkog rata.

Kad je osnovana, Treća armija je imala tri zadatka: (1) da veže, a kasnije potisne i razbije što više neprijateljevih snaga na dravskom frontu; (2) da snažnim udarima u dubini neprijateljevog rasporeda, u Moslavini, Podravini i Slavoniji, sve od Zagreba do neposrednog zaleđa okupatorsko-kvislinških jedinica na sremskom frontu, uništava neprijateljevu živu silu, remeti saobraćaj i onemogućava neprijateljeve pokrete i snabdevanje; (3) da uspostavi jedinstvo fronta s Trećim ukrajinskim frontom, krajnjim delom levog, najjužnijeg krila Crvene armije.

U izučavanju i analiziranju dejstava Treće armije moraju se istraživati i oni elementi koji su jačali ili umanjivali njenu snagu. Misli se, pre svega na dejstva sadejstvjućih savezničkih armija, što je kompleksno pitanje, posebno zbog prisustva bugarske armije, mada ona nije nastupala samostalno već pod zapovedništvom sovjetske komande. Bio sam dužan da sa Štabom Trećeg ukrajinskog fronta usklađujem sadejstvo, naših i sovjetskih snaga, pa i pored povremenih nesuglasica, logično ispoljavanih u onakvoj dinamici i na onako velikom prostoru, gde su se sukobljavali, više od interesa, karakteri i načini, tradicije i obrazovanje — mislim da će istraživanja utvrditi visoki stepen sadejstva i saradnje.

Više je nesuglasica bilo s Bugarima, ali to smo brzo rešavali uz pomoć komande Crvene armije njenom odlučnošću da se deluje prema našim zamislima.

Mi smo pripadnike Crvene armije primili ne samo kao ratne drugove, nego kao ljude istih uverenja i ideja. Bolelo nas je kad smo se u nekim slučajevima u tome razočarali, ali brzo smo se ponovo prepuštali zanosu, poneseni silinom poleta Tolbuhinovih armija sa kojima smo nastupajući kroz Mađarsku tesno sarađivali.

U odnosu na bugarske jedinice — koje su u januaru na levoj obali Drave preuzimale teritoriju u južnoj Mađarskoj koju smo mi oslobodili, omogućujući tom zamenom svim našim korpusima da razvijaju ofanzivna dejstva južno od Drave, u Podravini, Moslavini i Slavoniji — nismo imali iluzija. Štab Treće armije je pisao, upo-
—

¹⁵ Josip Broz Tito, *Isto*, str. 540.

ravajući drugove koji dolaze u kontakt sa Bugarima, da treba »imati u vidu da u bugarskoj vojsci, naročito među oficirima, još ima reakcionarnih, a možda i profašističkih elemenata«. Bugari, kao savezničke snage uključene u sastav Trećeg ukrajinskog fronta, nisu primani s poverenjem, mada smo od svih štabova Treće armije tražili da odnos s Bugarima »bude što srdačniji i tešnji«. Uz to je dodavano i upozorenje našim drugovima kako pred Bugarima, mada su nam od okupatora postali saveznici, ipak treba »voditi računa o konspiraciji i o našim namerama«.

Trajna je vrednost iskustva iz prakse naših ratnih armija i ona će ući u riznicu nauke o ratu naoružanog naroda. Istraživanje i uopštavanje tih iskustava je i značajno upravo zbog pouke — kako ih stvaralački ugraditi u savremenu koncepciju odbrane socijalističkog samoupravnog društva.

Poznato je da bi istraživanja prošlosti bila suvišna — doslovno danguba — ako ne bismo na njima gradili potpunija saznanja i u njima nalazili podsticaje za današnja i buduća usmerenja.

U tim istraživanjima posebno je važno da, imajući na umu marksističko shvatanje o naoružanom narodu, otkrijemo procese razvoja i rasta vojne sile narodnooslobodilačkog pokreta do njenog izjednačenja s cjelokupnom društvenom moći. Takođe, treba da odgovorimo na pitanja — kako smo, počinjući od malih akcija partizanskih odreda, oružanu silu narodnooslobodilačkog pokreta razvili sve do uključivanja čitavog ili gotovo čitavog društva u oslobodilački napor; kako smo celo društvo, sa svim njegovim ljudskim i materijalnim mogućnostima, različitim organizacijama, objedinjenim u narodnooslobodilačkom frontu, pretvarali u oružanu silu; kako je ta sila bila upotrebljavana posebno u završnim operacijama za konačno oslobođenje zemlje?

U odlučnim sudarima, od jeseni 1944. godine, nismo mogli ići na pobednosna rešenja bez krupnih operativno-strategijskih grupa-cija. Stvaranjem armija, a u znatnoj meri već i prethodnim grupisanjem divizijskih snaga na jednom sektoru, pod jednom komandom (na primer, na beogradsko-sremskom pravcu, na Dravi i Drini) — ostvarili smo nov kvalitet u praksi ratne veštine. Tada, sa već ostvarenom strategijskom inicijativom, mogli smo maksimalno i u širim razmerama izvoditi kombinovana dejstva — frontalna i dejstva na celoj dubini neprijateljeve pozadine.